

αρχιτέκτονες

Περιοδική έκδοση του ΣΑΔΑΣ-ΠΕΑ / Περίοδος Γ / Τεύχος 12-13 / Μάιος-Ιούνιος 2014

Σελίδα 3

Διεθνής Biennale
Αρχιτεκτονικής Βενετίας:
Ο θεσμός

Σελίδα 38

The Biennale 2008
did not take place

Σελίδα 4

Η ιστορία της Biennale
Αρχιτεκτονικής της
Βενετίας: Διεθνής έκθεση
και ελληνική συμμετοχή

Σελίδα 41

Πρόσωπα, θεσμοί
και δεσμοί στις Biennali
Αρχιτεκτονικής

Σελίδα 15

Η 14η ελληνική
συμμετοχή στην Biennale
Αρχιτεκτονικής της Βενετίας

Σελίδα 45

Για το θεσμό
των Biennali στη Βενετία

Σελίδα 19

Biennale
Καταγραφές – Ερωτήματα

Σελίδα 46

Biennale
Διάλογος – Κοινή γνώση –
Ανοιχτά ζητήματα

Σελίδα 35

Είκοσι χρόνια αρχιτεκτονική
στο ελληνικό περίπτερο της
Βενετίας

Σελίδα 54

Architecture Biennale
The Hellenic Participation:
5th (1991) until 14th (2014)

Σημείωμα της σύνταξης

Είναι αλήθεια ότι το tag **Biennale Αρχιτεκτονικής** δεν έχει διερευνηθεί, ούτε καν συζητηθεί, εντός της ντόπιας κοινότητας των αρχιτεκτόνων, πόσο μάλλον και εντός της κοινωνίας. Ιδιαίτερα αν αντιπαραβληθεί με τη δημοσιότητα των Biennial Τέχνης –για τις οποίες η εσωτερική συζήτηση διαρκώς διευρύνεται–, βλέπουμε πως βρίσκεται στην αντίπερα όχθη, αυτήν της απομόνωσης.

Επ' ευκαιρία λοιπόν της φετινής 14ης διοργάνωσης στη Βενετία, της οποίας την προβολή και δημοσιοποίηση έχει αναλάβει ο ΣΑΔΑΣ-ΠΕΑ, θεωρήσαμε επιβεβλημένη τη διερεύνηση, τόσο ως προς το περιεχόμενο όσο και ως προς την ακτινοβολία και το τελικό «καταπίστευμα» για την ελληνική σκηνή.

Να δούμε δηλαδή και να συζητήσουμε από τι υλικά είναι φτιαγμένο αυτό το ιδιαίτερο αρχιτεκτονικό concept, που έμοιαζε για τους περισσότερους από μας με καλομασκαρεμένο γρίφο, ώστε να μην πλησιάζουν όλες/-οι. Αίνιγμα που φαινόταν να απευθύνεται μόνο στις «ελίτ», αρχιτεκτονικές και κοινωνικές;

Νομίζουμε πως η διαδρομή άξιζε τον κόπο και την ενέργεια. Δεν πιστεύουμε πως ανακαλύψαμε την Αμερική, αλλά τουλάχιστον τραβήξαμε λιγάκι την κουρτίνα, γνωρίσαμε εξαιρετικούς συναδέλφους και συναδέλφισσες, και συζητήσαμε μαζί τους. Ιχνηλατήσαμε τον κοινό τόπο, καταγράψαμε τις διαφορετικές ματιές. Ταυτιστήκαμε στην ανάγκη ακόμα πιο διαφανών διαδικασιών σε όλα τα επίπεδα επιλογής και κατανοήσαμε την αναγκαία δημοσιοποίηση τόσο όλης της προηγούμενης εμπειρίας από το 1991 και εντεύθεν όσο και της συζήτησης που οφείλει να προηγείται αλλά και να συνοδεύει αυτή τη διεθνή διοργάνωση, ιδιαίτερα στην παρούσα συγκυρία της κρίσης. Γιατί οι αναγνώσεις της ελληνικής συμμετοχής, αλλά και του αρχιτεκτονικού λόγου που εκφέρεται –αν και όταν εκφέρεται στη Βενετία–, προσφέρουν εργαλεία για την αναγκαία εσωτερική αυτογνωσία και εξοπλίζουν την αρχιτεκτονική φαρέτρα με οπτικές πολιτικών σχεδιασμού στο σήμερα του μέλλοντος των πόλεων, που είναι και το μεγάλο συλλογικό και ατομικό ζητούμενο για όλες και όλους μας.

ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ ΣΥΛΛΟΓΟΥ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΩΝ ΔΙΠΛΩΜΑΤΟΥΧΩΝ ΑΝΩΤΑΤΩΝ ΣΧΟΛΩΝ
ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΑΣ ΕΝΩΣΗΣ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΩΝ
Βρυσακίου 15 και Κλάδου, 105 55 Αθήνα, τηλ.: 210 3215146, fax: 210 3215147
e-mail: sadas-pea@tee.gr • www.sadas-pea.gr

ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ ΣΑΔΑΣ-ΠΕΑ

Πρόεδρος: **Μυρτώ Δεσποτίδη**, Αντιπρόεδρος: **Άγγελος Βακαλόπουλος**,
Γεν. Γραμματέας: **Μιχάλης Τζάρας**, Ειδ. Γραμματέας: **Όλγα Πάππα**, Ταμίας: **Μαρία Φραντζή**,
Μέλν: **Αφροδίτη Αυγερινού**, **Κώστας Βουρεκάς**, **Αλέξανδρος Βράκας**, **Τόνια Κατερίνη**,
Βιβιάννα Μεταλληνού, **Έβελιν Παπαδοπούλου**, **Πόπη Παπαντωνίου**, **Γιώργος Πλατσάκης**,
Πέτρος Συναδινός, **Αλέξανδρος Χαλικιάς**

Υπεύθυνη σύμφωνα με το νόμο: **Μυρτώ Δεσποτίδη**

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Ακριβή Αναγνωστάκη, **Κάρολος Γαλανός**, **Φωτεινή Γεωργακοπούλου**, **Κωνσταντίνα Θεοδώρου**,
Διονύσης Καννάς, **Νεκτάριος Κεφαλογιάννης**, **Ανθή Κοσμά**, **Αλέξανδρος Κλειδωνάς**, **Παναγιώτης**
Κουμουνοδούρος, **Ειρήνη Κουφέλη**, **Μυρτώ Κωσταροπούλου**, **Άγγελος Λούπης**, **Κλεοπάτρα Μαχά**,
Άννα Μελανίτου, **Γιάννης Μητρόπουλος**, **Βασιλική Παναγιωτοπούλου**, **Όλγα Σημαιοφορίδου**,
Ευτέρπη Τσιούτη, **Έρση Φιλιπποπούλου**, **Ελένη Χρηστέα**

Καλλιτεχνική επιμέλεια: **Όλγα Σημαιοφορίδου**
Διόρθωση κειμένων: **Ζωή Τσώκου**
Εκτύπωση: **Λίθος Γραφικές Τέχνες**

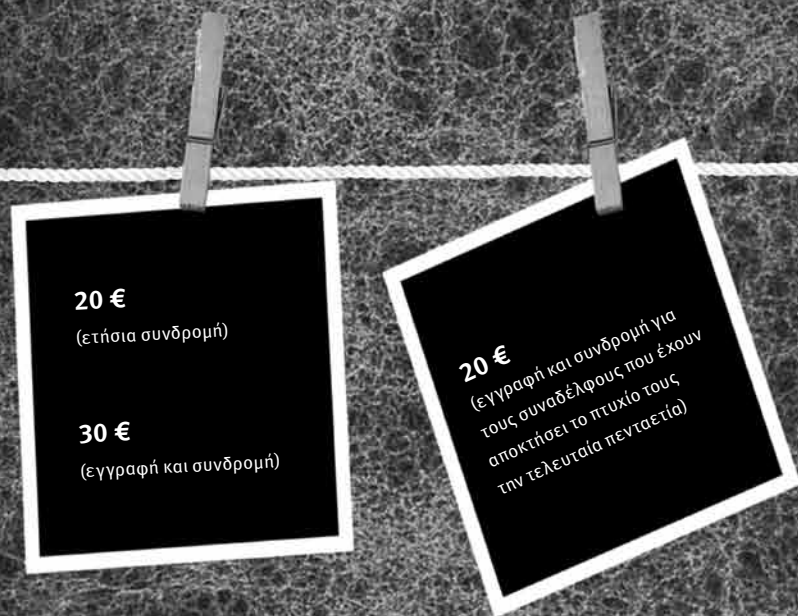
ΕΞΟΦΥΛΛΟ **Παραλία Αστέρα Γλυφάδας**, αρχιτέκτονες Ε. Βουρέκας, Π. Σακελλάριος, Π. Βασιλειάδης
(1957-59), φωτ. Γιώργης Γερόλυμπος, 1999

“αρχιτέκτονες”

Περιοδική έκδοση του Συλλόγου Αρχιτεκτόνων Διπλωματούχων
Ανωτάτων Σχολών – Πανελληνίας Ένωσης Αρχιτεκτόνων

Στηρίξτε το έντυπο “αρχιτέκτονες”

- Εγγραφείτε στον Σύλλογο
- Εξοφλήστε τις συνδρομές σας στον ΣΑΔΑΣ-ΠΕΑ
- Προχωρήστε σε δωρεά στον ΣΑΔΑΣ-ΠΕΑ

Εάν επιθυμείτε να παραλαμβάνετε το έντυπο στο χώρο σας:

- Για τα μέλη του ΣΑΔΑΣ-ΠΕΑ 12 € για 10 τεύχη
- Για τα μη μέλη 20 € για 10 τεύχη

ΕΓΓΡΑΦΕΙΤΕ στη λίστα αποστολής άμεσα:

- Είτε με καταβολή του αντίστοιχου ποσού του/της ενδιαφερομένου/ης απευθείας στα γραφεία του ΣΑΔΑΣ-ΠΕΑ, Βρυσακίου 15, Μοναστηράκι, 105 55 Αθήνα, τηλ.: 210 3215146
- Είτε με κατάθεση στον τραπεζικό λογαριασμό της ΕΘΝΙΚΗΣ ΤΡΑΠΕΖΑΣ 146/480197-02 με δικαιούχο ΣΑΔΑΣ-ΠΕΑ, και αποστολή συνημμένα του σκαναρισμένου τραπεζικού παραστατικού στο e-mail: sadas-pea@tee.gr ή με fax: στο 210 3215147

Η περιοδική έκδοση “αρχιτέκτονες” διατίθεται ηλεκτρονικά στην ιστοσελίδα του ΣΑΔΑΣ-ΠΕΑ
www.sadas-pea.gr/category/ekdoseis/arxitektones-g/

Το περίπτερο της Ιταλίας στη 10η Biennale Αρχιτεκτονικής

Ο Στέλιος Γιαμαρέλος μαζί με την Αναστασία Καρανδεινού και τη Χριστίνα Αχτύπη ήταν επίτροποι της ελληνικής συμμετοχής «Athens by Sound» στην 11η Biennale «Out There: Architecture Beyond Building»

Προτού ξεκινήσω, θα ήθελα να συγχαρώ και να ευχαριστήσω τη συντακτική επιτροπή του περιοδικού “αρχιτέκτονες” για αυτή της την πρωτοβουλία, να φέρει στον ίδιο χώρο για μια πρώτη συνάντηση αρχιτέκτονες τόσο διαφορετικούς μεταξύ τους, με μόνο κοινό στοιχείο αυτό το περίεργο και πολύ ιδιαίτερο χαρακτηριστικό, να έχουν επιμεληθεί κάποια στιγμή στο παρελθόν την ελληνική συμμετοχή στην Biennale Αρχιτεκτονικής της Βενετίας. Η πρωτοβουλία αυτή δίνει στην πραγματικότητα την ευκαιρία να γίνει για πρώτη φορά μια τέτοια συζήτηση μεταξύ μας – και ελπίζω να μας επιτρέψει να δούμε καθαρότερα την ελληνική συμμετοχή κι αυτό που εκείνη αντιπροσωπεύει στο πέρασμα του χρόνου συνολικά. Λυπάμαι πάρα πολύ που δεν μπορώ να βρίσκομαι εκεί μαζί σας σήμερα και αναγκάζομαι να λειτουργώ με όρους μονολόγου που διαβάζεται τώρα από μια κόλλα χαρτί ή μια οθόνη, παρά με τους όρους ενός διαλόγου διά ζωής. Ευελπιστώ να γίνει κι αυτό κάποια στιγμή. Σε κάθε περίπτωση, η σημερινή πρωτοβουλία είναι οπωσδήποτε μια καλή αρχή, καθώς μας δίνει την ευκαιρία να ξεφύγουμε από τα εκάστοτε επίκαιρα, αλλά εντέλει μεμονωμένα, δημοσιεύματα που εμφανίζονται συνήθως τις ημέρες των Bienniali υπέρ της τάδε και κατά της δείνα εθνικής συμμετοχής, και να αρχίσουμε να συζητάμε για αυτό τον ιδιότυπο θεσμό και τη θέση μας εντός του συνολικότερα, στη μακρά του διάρκεια. Οι δικές μου παρατηρήσεις θα εστιαστούν περισσότερο σε ζητήματα θεσμών, προσώπων, και των μεταξύ τους δεσμών. Να υπενθυμίσω, άλλωστε, ξεκινώντας, ότι ήταν και πάλι ο ΣΑΔΑΣ-ΠΕΑ που οργάνωσε μια μεγάλη συζήτηση για την πρώτη Biennale Αρχιτεκτονικής της Βενετίας, με την τριήμερη σειρά παρουσιάσεων και συζητήσεων στο ΤΕΕ και στο ΕΜΠ τις τελευταίες ημέρες του Ιουνίου του 1981, που κατόπιν δημοσιεύθηκε επίσης ως αφιέρωμα σε δύο συνέχειες στο Δελτίο του Συλλόγου Αρχιτεκτόνων. Η πρωτοβουλία αυτή –το κύριο βάρος της οποίας ανήκε τότε στην Ελένη Πορτάλιου και στον Γιώργο Σημαιοφορίδη (και σπηρίχθηκε επίσης στις παρουσιάσεις από τον Βασίλη Αδαλόγλου, τη Θεανώ Φωτίου, τον Δημήτρη Αντωνακάκη και τον Γιώργο Χαϊδόπουλο)–

Πρόσωπα, θεσμοί και δεσμοί στις Biennali Αρχιτεκτονικής

γράφει ο Στέλιος Γιαμαρέλος

ήταν για πολλούς συναδέλφους η πρώτη συγκροτημένη παρουσίαση της καινοφανούς τότε μεταμοντέρνας αρχιτεκτονικής στην Ελλάδα, ενώ το δεύτερο μέρος του αφιερώματος κατέγραψε και τις πρώτες χαρακτηριστικές αντιδράσεις-παρεμβάσεις στις συζητήσεις αυτές (από τους Δημήτρη Διαμαντόπουλο, Μιχάλη Σουβατζήδη, Γιάννη Καρανίκα, Πάυλο Κρέμο, Κώστα Γούτη, Θεοφάνη Μπομπούτη, Δημήτρη Χοντρογιάννη, Αντουανέττα Αγγελίδη και Δημήτρη Αντωνακάκη). Δεν νομίζω να ξαναέγινε ποτέ καμία αντίστοιχης έκτασης εκδήλωση ή συζήτηση στην Ελλάδα με αφορμή κάποια από τις επόμενες Bienniali Αρχιτεκτονικής και την ιδιαίτερη θεματική της. Ούτε, νομίζω, χωράει αμφιβολία ότι η μόνη Biennale στην οποία μπορεί να αποδοθεί η οποιαδήποτε διαχρονική αξία –ή τουλάχιστον μια θέση στην ιστορία της αρχιτεκτονικής– είναι άλλη από την πρώτη. Σηματοδοτεί, άλλωστε, και τη στιγμή στην οποία δίνεται η αφορμή στις αμερικάνικες μεταμοντέρνες τάσεις να συναντήσουν τις παράλληλες, αλλά κι αρκετά διαφορετικές από αυτές, ευρωπαϊκές (με προεξάρχουσες τις ιταλικές και σκανδιναβικές εκδοχές τους), ενώ η επαφή του Jencks με τον Portoghesi στρέφει εντονότερα την προσοχή του πρώτου στην κατεύθυνση εκείνου που ο ίδιος αποκαλεί από τότε και στο εξής «μεταμοντέρνο κλασικισμό». Δεν νομίζω ότι υπάρχει άλλη Biennale που να επηρέασε τόσο καθοριστικά διεθνείς αρχιτεκτονικές εξελίξεις, ταξιδεύοντας και η ίδια στην απέναντι όχθη του Ατλαντικού (αφού είναι η μόνη που ξαναστήθηκε κατόπιν τόσο στο Παρίσι το 1981 όσο και στο Σαν Φρανσίσκο το 1982) και να αποτέλεσε πεδίο συναίρεσης αρχικά αρκετά διαφορετικών μεταξύ τους αρχιτεκτονικών τάσεων.

Σε περιπτώσεις σαν κι αυτές, όμως, έχει εξαιρετικό ενδιαφέρον να κοιτάξει κανείς και ορισμένα χαρακτηριστικά νούμερα και μεγέθη στη χρονική τους εξέλιξη. Λίγο περισσότεροι από 36.000 ήταν εκείνοι που επισκέφθηκαν την πρώτη έκθεση το 1980. Ωστόσο, τόσο το ίδιο το μέγεθος της έκθεσης όσο και ο αριθμός των επισκεπτών της αυξάνονται σταθερά με την πάροδο του χρόνου. Για να περιοριστώ μονάχα στην τελευταία

δεκαετία, να σημειώσω εδώ ότι την έκθεση του 2004 την επισκέφθηκαν περίπου 110.000 άτομα, παρουσιάζοντας μια αύξηση της τάξεως του 11% σε σχέση με την επισκεψιμότητα της έκθεσης το 2002. Ο ίδιος περίπου ρυθμός αύξησης διατηρήθηκε και στην έκθεση του 2006, την οποία επισκέφθηκαν περίπου 125.000 άτομα, ενώ το 2008 ο αριθμός των επισκεπτών δεν ξεπέρασε το φράγμα των 128.000. Το 2010 όμως η αύξηση ήταν αλματώδης, με έναν αριθμό-ρεκόρ 171.000 επισκεπτών, που διατηρήθηκε και το 2012 με 178.000 επισκέπτες. Το μέγεθος της έκθεσης φαίνεται όμως διαρκώς να αυξάνεται, τη στιγμή που η ίδια η έκθεση και η διάρκεια της επίδρασής της στο διεθνές αρχιτεκτονικό στερέωμα φαίνεται αντιστρόφως ανάλογα να φθίνει. Νομίζω ότι εδώ έχουμε να κάνουμε με τη χαρακτηριστική περίπτωση ενός θεσμού ο οποίος –όπως συμβαίνει αρκετά συχνά σε ανάλογες περιπτώσεις– από ένα σημείο και μετά ενδιαφέρεται περισσότερο για την επιβίωσή του, μέσω αναπαραγωγής του ίδιου, παρά για τη λειτουργία την οποία συστάθηκε για να επιτελεί. Η ίδια δε η προοδευτική γιγάντωση της έκθεσης ενδέχεται να είναι κατάλοιπο αντιλήψεων της εποχής γένεσης του θεσμού και φαίνεται να μη συνάδει με τον τρόπο με τον οποίο συντελείται πλέον η επικοινωνία και η μετάδοση της αρχιτεκτονικής πληροφορίας στη σύγχρονη εποχή, σε σχέση με 35 χρόνια νωρίτερα. Η φιλοδοξία της φετινής διοργάνωσης είναι σίγουρα αξιοθαύμαστη και είναι η πρώτη φορά έπειτα από πολλά χρόνια που περιμένω την έκθεση με τόσο μεγάλο ενδιαφέρον. Παραμένει όμως ένα στοίχημα, που το διαβλέπω για το θεσμό συνολικά, να επανεφεύρει σήμερα –αντί απλώς να αναπαράγει– τον εαυτό του.

Αν πάντως ο συγκεκριμένος θεσμός συνεχίζει να διατηρεί έστω και κάποιο ενδιαφέρον σήμερα, τούτο νομίζω ότι έγκειται περισσότερο στην απρόβλεπτη παρουσία των εθνικών περιπτέρων παρά στο διεθνές κομμάτι της έκθεσης, που έχει φτάσει απλώς να αναπαράγει (με ελαφρές διακυμάνσεις από χρονιά σε χρονιά) τη διεθνή αρχιτεκτονική βιβλιογραφία – δίνοντας όλο και εντονότερα την αίσθηση ενός μάλλον κλειστού κλαμπ. Η μόνη πρόσφατη εξαίρεση που εγώ τουλάχιστον μπορώ να θυμηθώ είναι η έκθεση του 2006. Με πρωταγωνίστριες περισσότερο τις πόλεις παρά τους γνωστούς αρχιτέκτονες, το διεθνές κομμάτι της έκθεσης παρείχε όντως ένα γόνιμο έδαφος για μια συγκριτική θεώρηση του παγκόσμιου αστικού μας περιβάλλοντος – και των προβλημάτων του. Μιλώντας γενικότερα, πάντως, δεν νομίζω ότι η δομή και η οργάνωση της έκθεσης είναι τέτοια που να ευνοεί την ανάδυση σημαντικών αντιθέσεων ή αντιπαραθέσεων. Η Biennale εκ της συστάσεώς της επεδίωκε να δώσει σχήμα και προσανατολισμό σε τάσεις μέσω της ισχυρής παρουσίας και τις ταυτότητας που θέλουν να της προσδώσουν οι εκάστοτε επιμελητές της – θέλει συνήθως λοιπόν να είναι περισσότερο συνενωτική παρά συγκρουσιακή. Ακόμη κι όταν αντιθέσεις όντως υπάρχουν, τείνουν να εμφανίζονται με τις αιχμές τους στρογγυλεμένες, είναι αρκετά δύσκολα εντοπίσιμες μέσα στον καταιγισμό της πληροφορίας και χάνονται πολύ εύκολα μέσα στον προοδευτικά αυξανόμενο γιγαντισμό της έκθεσης. Η συχνά προβλέψιμη (αλλά εντέλει και αρκετά τυχαία – δηλαδή χωρίς σαφή προσανατολισμό) εναλλαγή των γενικών επιμελητών και των εξαιρετικά ασαφών θεμάτων που επιλέγονται ως τίτλοι, καθώς και το γεγονός πως παραμένει συχνά στη διακριτική ευχέρεια των επιμελητών των εθνικών περιπτέρων να αγνοήσουν παντελώς το γενικό θέμα της έκθεσης είναι ακόμη μερικοί παράγοντες που δεν ευνοούν την ανάδυση κριτικών αντιπαραθέσεων. Οι παρατηρήσεις μου όλη αυτή την ώρα συνειδητά εμπλέκουν ταυτόχρονα θεσμούς και πρόσωπα. Κι αυτό γιατί νομίζω ότι ένα σημαντικό πρόβλημα

Άποψη της έκθεσης «Νέα δημόσια κτήρια» στην 5η Biennale Αρχιτεκτονικής φωτ. αρχείο Ε. Φεσσά-Εμμανουήλ

που αναδεικνύεται στην Ελλάδα από αυτή τη συγκεκριμένη διοργάνωση (αλλά είναι εξίσου υπαρκτό και σε ποικίλες άλλες κλίμακες σχεδιασμού στη χώρα μας) είναι αυτό της συνέχειας που θα διασφάλιζε η σταθερή πλαισίωσή της από ένα θεσμικό οργανισμό, ακόμη κι όταν τα πρόσωπα εντός τους αλλάζουν στην πάροδο του χρόνου. Το 2008, για παράδειγμα, εμείς είχαμε να συνεργαστούμε με το Υπουργείο Πολιτισμού – και πιο συγκεκριμένα, με τη Διεύθυνση Εικαστικών Τεχνών. Είχαμε, έτσι, την τύχη να έχουμε στο πλευρό μας μια επιτελική ομάδα που διέθετε την εμπειρία προηγούμενων διοργανώσεων (καθώς κάλυπτε και τις Bienniali Τέχνης των ενδιάμεσων χρόνων). Σε ορισμένα πολύ κρίσιμα σημεία της προετοιμασίας μας για την έκθεση, οι παρεμβάσεις της Ελένης Λιάκου, του Σπύρου Μάκα και του Αντώνη Σολέα υπήρξαν μάλιστα καθοριστικές για την τύχη του όλου εγχειρήματος (και όλα αυτά σε μια εποχή που το Υπουργείο τελούσε ακόμη υπό τη σκιά της πολύκροτης τότε υπόθεσης Ζαχόπουλου). Επωφεληθήκαμε επίσης από την αγαστή συνεργασία και τους δεσμούς που είχαν ήδη εδραιωθεί τόσο με το Ελληνικό Προξενείο όσο και με το Ινστιτούτο Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Σπουδών (και με τη διευθύντριά του Χρύσα Μαλτέζου) στη Βενετία. Ωστόσο, το 2010 η ευθύνη της διοργάνωσης πέρασε από το ΥΠΠΟ στο ΥΠΕΚΑ. Δεν ξέρω κατά πόσον τα πράγματα αποδείχθηκαν καλύτερα ή χειρότερα εκεί, ούτε και το μέτρο στο οποίο υπήρξε πρακτικά μεταφορά κρίσιμης επιτελικής τεχνογνωσίας ανθρώπων σαν αυτών που προανέφερα από τη μια υπηρεσία στην άλλη. Δυστυχώς, όταν οι θεσμοί δεν εγγυώνται τη λειτουργία και τη συνέχεια κάποιων εγχειρημάτων, η σημασία των εκάστοτε προσώπων που καταλαμβάνουν συγκεκριμένες θέσεις καθίσταται σε δυσανάλογο βαθμό καθοριστική, καθώς το βάρος μετατίθεται από τον ημιαυτοματισμό του θεσμού και όσα αυτός μπορεί να εγγυηθεί στο ασταθέστερο έδαφος της πρωτοβουλίας/καλής θέλησης/διακριτικής ευχέρειας του συγκεκριμένου προσώπου. Αυτή η θεσμική ασυνέχεια έχει ποικίλες παρενέργειες στην ίδια την ελληνική συμμετοχή και στον τρόπο που αυτή επικοινωνείται πια τόσο εκτός όσο κι εντός συνόρων. Για παράδειγμα, η κυκλοφορία του καταλόγου της έκθεσης στην Ελλάδα δεν είναι ποτέ εγγυημένη εκ των προτέρων ούτε υπάρχει καμία θεσμική πρόβλεψη για τη μεταφορά της εγκατάστασης στην Αθήνα ή σε κάποια άλλη πόλη του κόσμου μετά το πέρας της έκθεσης στη Βενετία – μολοντί κατά τη διάρκεια της Biennale συχνά εκφράζεται αντίστοιχο ενδιαφέρον (στη δική μας περίπτωση από την Ιταλία, την Ισπανία, τη Δανία αλλά και την Κίνα). Το γεγονός πως η προετοιμασία της έκθεσης ξεκινά

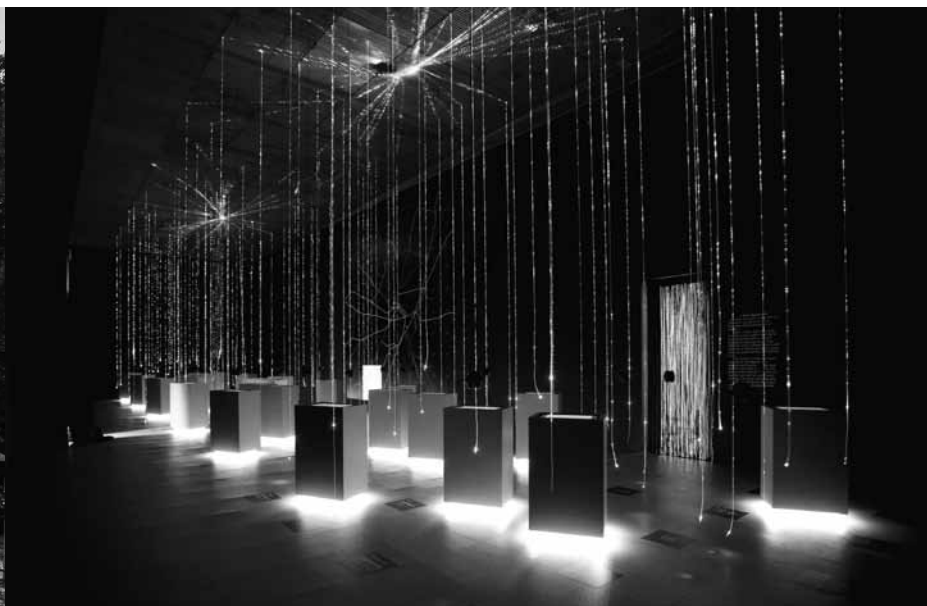
λίγους μόνο μήνες πριν από τα εγκαίνια (ενώ σε άλλες χώρες μπορεί να ξεκινήσει ακόμη κι ένα χρόνο νωρίτερα) επίσης δεν βοηθά. Στη δική μας περίπτωση, η ανακοίνωση του ορισμού μας ως επιμελητών ήρθε οριακά στις 20 Ιουνίου, την ίδια δηλαδή ημέρα που έληγε και η προθεσμία υποβολής υλικού στη Βενετία για την έκδοση του καταλόγου των εθνικών συμμετοχών. Πέραν των δυσχερών πρακτικών επιπτώσεων που μπορεί κανείς να φανταστεί, τούτο σήμαινε και ότι σημαντικοί μας συνεργάτες, που παρείχαν ουσιαστικό περιεχόμενο στην έκθεση, όπως οι καλλιτέχνες της διαδικτυακής πλατφόρμας Intothe pill (Γιάννης Γρηγοριάδης, Λίνα Θεοδώρου, Γιάννης Ισιδώρου), δεν αναφέρονται στον διεθνή κατάλογο, καθώς τη στιγμή που έπρεπε να στείλουμε το υλικό στη Βενετία δεν τους είχαμε καν συναντήσει για να τους αναθέσουμε τη δουλειά.

Από την άλλη μεριά, μια αίσθηση σταθερότητας μερικές φορές δίνεται από έναν αριθμό ιδιωτικών φορέων, όπως λ.χ. το Κοινωνικό Ίδρυμα Ωνάση, που έχουν έλθει να καλύψουν τέτοια κενά, στηρίζοντας ανελλιπώς την ελληνική συμμετοχή τα τελευταία χρόνια, ενώ ο Γαβρίλος Μιχάλης και η ομάδα του αναλαμβάνουν συνήθως την κατασκευή ως σίγουρη επιλογή επίτευξης του καλύτερου δυνατού αποτελέσματος στον ελάχιστο διαθέσιμο χρόνο, όντας πια εξειδικευμένοι στις ιδιαίτερες απαιτήσεις που παρουσιάζει το στήσιμο ενός εργοταξίου στο (μάλλον αφιλόξενο για αυτές τις περιπτώσεις) περιβάλλον της Βενετίας. Όσο κι αν γεγονότα σαν κι αυτά διασφαλίζουν μια αίσθηση συνέχειας, ο ρόλος τους είναι εκ των πραγμάτων δομικά περιορισμένος και υποστηρικτικός – και απλώς εντείνουν την ανάγκη της συνέχειας που θα την εγγυώνται οι ίδιοι οι θεσμοί. Οι όποιοι δεσμοί προκύπτουν ή σφυρηλατούνται επίσης κατά τη διάρκεια της έκθεσης κατά κανόνα επαφίνονται και πάλι πολύ περισσότερο στα πρόσωπα που συμμετέχουν (και μένοντας σε αυτό μονάχα το επίπεδο,

κατόπιν διατηρούνται ή αδρανούν και φθίνουν). Η ανάπτυξη δεσμών μεταξύ των θεσμικών φορέων της Ελλάδας με εκείνους των άλλων χωρών που συμμετέχουν στην έκθεση παραμένει ένα μεγάλο ζητούμενο και είναι αυτό το στοιχείο που θα έκανε αναμφισβήτητη την ουσιαστική διαφορά. Χωρίς αυτό, η όποια ελληνική συμμετοχή σε αυτή την έκθεση αφήνει αναξιοποίητο ένα τεράστιο λανθάνον δυναμικό που ενυπάρχει και μόνο στο γεγονός της συμμετοχής της σε αυτόν το θεσμό. Απουσία αυτού, η συζήτηση μετά την έκθεση, όποτε όντως γίνεται, είναι καταδικασμένη κι αυτή να επιστρέφει μονάχα στο δίκτυο της εσωτερικής κατανάλωσης. Ανατρέχοντας τώρα πίσω στη διαδρομή της ελληνικής συμμετοχής συνολικά, νομίζω ότι διαγράφεται σαφέστατα ένας μετεωρισμός. Στα δικά μου μάτια, οι πρώτες συμμετοχές εκφράζουν περισσότερο μια αγωνιώδη ανάγκη της ελληνικής αρχιτεκτονικής να προβάλλει στο διεθνές κοινό μία συγκεκριμένη ταυτότητα. Μέσα από λίγο ως πολύ συνήθεις μεθόδους έκθεσης και αναπαράστασης του αρχιτεκτονικού έργου, επιχειρείται σε αυτές τις περιπτώσεις να δειχθεί ότι η Ελλάδα παράγει όντως υψηλή αρχιτεκτονική – αρχικά μέσα από το έργο της γενιάς της Σουζάνας και του Δημήτρη Αντωνακάκη, του Νίκου Βαλσαμάκη και του Αλέξανδρου Τομπάζη (1991), και σταδιακά φτάνοντας μέχρι τις νεότερες γενιές του Νίκου Κτενά, των Παπαϊωάννου-Ησαΐα και των Κοκκίνου-Κούρκουλα, αλλά και των λίγο νεότερων Γιάννη Αίσωπου, Σοφίας Βυζοβίτη, Πηνελόπης Χαραλαμπίδου κ.ά. (2000). Ωστόσο, με το γύρισμα της χιλιετίας, στην επόμενη δεκαετία παρατηρείται αφενός μια τάση απομάκρυνσης από την υψηλή αρχιτεκτονική – με τον «Απόλυτο ρεαλισμό» της Αθήνας (2002) να αμφισβητεί την προβολή της τουριστικής εικόνας της πόλης και να προτείνεται προκλητικά ως «Next», πυροδοτώντας ακόμη και επερωτήσεις στο ελληνικό κοινοβούλιο – και αφετέρου μια περισσότερο

Το κεντρικό περίπτερο στη 10η Biennale Αρχιτεκτονικής «Cities. Architecture and Society»

Πανό στα Giardini di Castello για την έκθεση «Next» της 8ης Biennale Αρχιτεκτονικής, πηγή: www.flickr.com

Άποψη της έκθεσης «Athens by Sound» στην 11η Biennale Αρχιτεκτονικής φωτ.: Cathy Cunliffe

πειραματική διάθεση στις εγκαταστάσεις και στους τρόπους προβολής της αρχιτεκτονικής. Φαίνεται δηλαδή σαν οι δύο αυτές γραμμές που ακολουθεί η ελληνική συμμετοχή να συνοδεύονται και από δύο διαφορετικές πρακτικές έκθεσης, με την υψηλή αρχιτεκτονική να αναπαρίσταται κυρίως μέσα από σχέδια, μακέτες και φωτογραφίες, ενώ η δεύτερη γραμμή τείνει να χρησιμοποιεί τον εκθεσιακό χώρο αρκετά διαφορετικά. Σε αυτή τη δεύτερη γραμμή βλέπω να εντάσσεται και το δικό μας «Athens by Sound» (2008), το οποίο ως εγκατάσταση στόχευε περισσότερο στην παραγωγή μιας εμπειρίας που μεταξύ άλλων σχολίαζε κριτικά και τις συνήθειες πρακτικές της αναπαράστασης, απαντώντας στη γενική πρόσκληση για τη διερεύνηση μιας «αρχιτεκτονικής πέραν του κτισμένου» του Aaron Betsky. Ταυτόχρονα με την ανάδυση αυτής της δεύτερης γραμμής παρατηρεί κανείς και τη σταδιακή ανάδειξη της Αθήνας ως εστίας του ενδιαφέροντος (πρωταγωνίστριας μάλιστα στις μισές ακριβώς από τις έξι τελευταίες συμμετοχές) ή προνομιακού πεδίου πειραματισμού. Ταυτόχρονα, όμως, οι ενδιάμεσες συμμετοχές τόσο της ευρηματικής «Διάσπαρτης πόλης» του Αιγαίου (2006) όσο και της μεταγενέστερης «Κιβωτού» (2010) προσδίδουν την αίσθηση μιας εναλλαγής της έμφασης από την Αθήνα στην περιφέρεια – και από το αστικό στο αγροτικό περιβάλλον. Ένα ενδιαφέρον ερώτημα, που δεν έχω χώρο να το διερευνήσω παραπάνω εδώ, είναι αν οι συγκεκριμένες τάσεις της ελληνικής συμμετοχής συμβαδίζουν ή όχι με ανάλογες τάσεις που εμφανίζονται σε άλλες εθνικές συμμετοχές στην πάροδο του χρόνου, ή πρόκειται περισσότερο για μια κίνηση που αναπτύσσεται κι εγγράφεται κυρίως στο εσωτερικό μέτωπο. Το ερώτημα είναι, ωστόσο, κρίσιμο να τεθεί, αν όχι και να διευκρινιστεί, καθώς συναφές με αυτό είναι και το ερώτημα του ιδιαίτερου κοινού στο οποίο τελικά απευθύνεται στην πράξη η εθνική μας συμμετοχή. Στο πιο πρόσφατο «Made in Athens» –και ακόμη μια δεκαετία μετά (2012)– φαίνεται να γίνεται ένα πρώτο βήμα προς μια συναίρεση των προγενέστερων τάσεων, καθώς η επιστροφή στην έκθεση υψηλής αρχιτεκτονικής εντός της Αθήνας επιχειρείται να παρουσιαστεί σε συνδυασμό με κινήσεις πολιτών και άλλες διεκδικήσεις του δημόσιου χώρου της, λαμβάνοντας όμως και πάλι την πιο συνήθη μορφή μιας αρχιτεκτονικής έκθεσης. Νομίζω ότι η θεματική που έχει επιλέξει η δέκατη κατά σειρά ελληνική συμμετοχή έχει επίσης τη δυνατότητα να αναπτυχθεί περαιτέρω προς αυτή την κατεύθυνση,

συναιρώντας θεματικά νήματα και πρακτικές έκθεσης της αρχιτεκτονικής που τις προηγούμενες δύο δεκαετίες εμφανίστηκαν ως σαφώς διακριτές τάσεις. Από μεριάς μου, εύχομαι καλή επιτυχία στη φετινή ομάδα, που είδα ότι περιλαμβάνει στην πρόσφατα ανακοινωθείσα σύνθεσή της και συναδέλφους της δικής μου γενιάς.

Θέλω λοιπόν να κλείσω με ένα τελευταίο σχόλιο, σχετικό με το γεγονός ότι, ως τώρα τουλάχιστον, έτυχε να είμαστε η νεότερη ομάδα επιμελητών της ελληνικής συμμετοχής. Η ομόφωνη απόφαση της επιτροπής, της οποίας προήδρευσε τότε ο Δημήτρης Παπαλεξόπουλος, να επιλέξει την πρότασή μας ανάμεσα σε λίγο περισσότερες από 20 άλλες ήταν σίγουρα γενναία για τα δεδομένα της εποχής – προκάλεσε μάλιστα και αρκετές αντιδράσεις, που σπανίως και μόνο έμμεσα εκφράστηκαν τότε δημοσίως. Ανεξαρτήτως του αποτελέσματος της δουλειάς μας (που είναι ανοιχτό στην κρίση του καθενός, και για το οποίο κρινόμαστε άλλωστε όλοι), μια από τις σημαντικότερες παρακαταθήκες για το μέλλον του θεσμού, στα δικά μου μάτια, ήταν ακριβώς η υπόσχεση που ενυπήρχε στην απόφαση εκείνης της επιτροπής να εμπιστευθεί την επιμέλεια της ελληνικής συμμετοχής σε νέους –και μάλιστα άρτι αποφοιτήσαντες– συναδέλφους που θέλησαν να δοκιμάσουν την τύχη και τις ικανότητές τους ανταποκρινόμενοι στην ανοιχτή πρόσκληση του Υπουργείου Πολιτισμού τότε. Χαίρομαι κάθε φορά που διαπιστώνω έκτοτε ότι είναι αισθητώς περισσότερα τα νέα πρόσωπα που συμμετέχουν στη διαδικασία ανάδειξης των επιμελητών της ελληνικής συμμετοχής – και μάλιστα με ενισχυμένη την πεποίθησή τους ότι έχουν πράγματι πιθανότητες τελικά να την αναλάβουν. Αυτό αποτυπώνεται, άλλωστε, και στον αριθμό των προτάσεων που υποβάλλονται προς επιλογή, ο οποίος μετά το 2008 διπλασιάζεται στις περίπου 40. Λυπάμαι, όμως, που για το 2014 είχαμε για πρώτη φορά και πάλι αισθητά λιγότερες υποβληθείσες προτάσεις (27). Δεν ξέρω κατά πόσον αυτό σημαίνει ότι οι συνάδελφοι έχουν και πάλι αποθαρρυνθεί από τις αποφάσεις των επιτροπών που ακολούθησαν. Σε καμία περίπτωση δεν θα ήθελα να συμβεί κάτι τέτοιο. Στην πραγματικότητα, το απεύχομαι με την ίδια ένταση που απεύχομαι να δω την ελληνική συμμετοχή να διαμορφώνει στο μέλλον το δικό της κλειστό κλαμπ – ως θλιβερό κακέκτυπο του αντίστοιχου διεθνούς. Τότε θα είναι μάλλον και η στιγμή που ο θεσμός θα έχει χάσει οριστικά το ενδιαφέρον του τόσο για μένα όσο ίσως και για τη δική μου γενιά.